

Crisis in Kongo

De rol van de Verenigde Naties, de Regering-Eyskens en het Koningshuis in de omverwerping van Lumumba en de opkomst van Mobutu

Ludo De Witte, Leuven, Van Halewyck, 1996, 496 blzn.

Er is een grote en nijpende behoefte aan historisch revisionisme inzake de Belgische relatie tot Centraal-Afrika. De recente gebeurtenissen in Rwanda en Zaïre tonen onder andere aan hoe fout of onvolledig onze blik op die relatie wel was, en hoezeer onze blik een 'gewenst beeld' zag, veeleer dan een reëel beeld. Het is onverklaarbaar dat onze zogeheten gepriviliegeerde relatie met Centraal-Afrika zeker aan Vlaamse kant geen aanleiding heeft gegeven tot grondig historisch onderzoek. De Rijksarchieven en het Museum van Tervuren barsten nochtans uit hun voegen door het aanwezige relevante studiemateriaal, en er is nog meer dan één passage uit ons koloniaal en postkoloniaal verleden die om opheldering schreeuwt. Een herstructurering van de relatie met Centraal-Afrika zal ons door de gebeurtenissen opgedrongen worden. Het valt te vrezen dat we daar zeer slecht voor gewapend zijn.

Inspanningen tot ernstige historiografie inzake de Belgisch-Centraal-Afrikaanse relatie worden vooral door niet-Belgen gedaan. In de VS heerst een levendige belangstelling voor Congo/Zaïre, en elke Belg die zich in die geschiedenis wil verdiepen moet Amerikaanse boeken lezen. Vlaamse bijdragen zijn zeldzaam en sterk gemonopoliseerd door journalistieke werken. Af en toe duikt er een witte raaf op. De witte raaf van dienst heet Ludo De Witte, en zijn *tour de force* heet *Crisis in Congo*.

Crisis in Kongo is geschreven door

een autodidact, een socioloog die geen adelbrieven kan voorleggen inzake de studie van Afrika. In tegenstelling tot tenoren in het Vlaamse Afrika-debat zoals Manu Ruys en Walter Geerts heeft hij geen ervaring in de kolonie, en evenmin kan hij zoals Walter Zinzen, Peter Verlinden of Els De Temmenman bogen op een 'jarenlange expertise' in de berichtgeving over Afrika, inclusief talloze trips naar conflictgebieden. Ludo De Witte duikt op uit het niets en produceert een fenomenale studie over één van de meest gevoelige en duistere perioden uit de Belgische en Zaïrese geschiedenis: de zogeheten 'Eerste Republiek' (1960-1965) met zijn diverse zware crisissen, die eindigde met de staatsgreep van Mobutu en de installatie van de verschrikkelijke 'Tweede Republiek'. De Witte concentreert zich in het bijzonder op de periode van de VN-interventie in de Kongo die begint bij de afscheiding van Katanga in juli 1960 en geleid wordt door de toenmalige VN-secretaris-generaal Dag Hammarskjöld. Het relaas van de VN-interventie is een nachtmerrie met als hoogtepunt de afzetting en de moord op Lumumba, en met als uitloper de totale vernietiging van het democratische staatsbestel van Kongo en de installatie van de dictatuur ad eternam.

De Witte heeft zich in de aanloop naar zijn boek door een immense hoeveelheid bronnen en literatuur geworsteld, inclusief - en dat is uitzonderlijk - de VN-archieven. Daardoor heeft hij de beschikking over een reeks gegevens die bestaande waarheden inzake bijvoorbeeld de rol van de VN (en van Hammarskjöld) op zijn minst amenderen. De Witte gebruikt vertrouwelijke telegrams en nota's uitgewisseld tussen Hammarskjöld en andere protagonisten, diplomatieke in-

formatie, allerhande memo's en kleine mededelingen die circuleerden in de wandelingen van de machtscentra, en komt zo tot een zelden geziene mate van detail in zijn bewijsvoering. Die bewijsvoering wordt opgehangen aan de volgende stelling. Van bij het aantreden van Lumumba ontstond er een anti-Lumumbistische coalitie geleid door Belgische (en andere) belangengroepen. Deze belangengroepen vreesden Lumumba's anti-imperialisme en radicaal nationalisme en waren bang voor het verlies van politieke en economische invloed in de nieuwe onafhankelijke staat. Deze neokolonialistische krachten waren de motor achter Tshombe's secessie van Katanga. Tshombe werd omringd door figuren die rechtstreeks met de Belgische regering en de Belgische economische bolwerken gelieerd waren, en de Belgische regering voer reeds zeer vroeg een koers die het herstel van een (door Lumumba geleide) unitaire staat in de weg stond. Wanneer Lumumba de VN om hulp verzocht, strekte het neokolonialistische netwerk zich verder uit tot New York. Hammarskjöld schaarde zich achter de door de Belgen en Amerikanen verdedigde visie op de problematiek, en nam met name ook de demonisering van Lumumba over. De relaties tussen Lumumba en Hammarskjöld (en daardoor ook de relaties tussen de Kongolese overheid en de VN) verslechterden zijnderogen. Ook Hammarskjöld slaakte een zucht van verlichting toen Lumumba werd afgezet door president Kasa-Vubu. Anderzijds was Hammarskjöld niet echt opgezet met de door de Belgen en Amerikanen voorgestelde opvolger, Joseph-Désiré Mobutu, en poogde hij steeds een vorm van democratische legitimiteit voor het Kongolese gezag

te vrijwaren.

Deze stelling komt neer op een complottheorie, waarin van bij de aanvang de gewenste uitkomst van de acties van de deelnemers vast lijkt te staan. Let wel: het begrip 'complottheorie' wordt hier niet op een oneerbiedige manier gebruikt. De Witte brengt zoals gezegd een reusachtige bewijslast aan en vormt daarmee een lineair en logisch patroon - een gekke wetenschappelijke praktijk. Als breed patroon is deze these overigens geloofwaardig. Lumumba liep in de weg van een hele reeks belangengroepen, en hij was potentieel (en misschien ondanks zichzelf) een buitengewoon uithangbord voor de derde wereld. Kongo was gezien zijn ligging en rijkdom een fantastische troef voor het panafricanisme. Daar een harde nationalist aan het roer zou betekenen dat onafhankelijkheidsbewegingen elders op steun en inspiratie zouden kunnen rekenen, en het zou kunnen betekend hebben dat de onafhankelijkheidsstrijd in andere gebieden een heel ander verloop zou hebben gekend. Dit geldt met name voor Rhodesië en voor de Portugesestalige gebieden, die jaren later een hardbevochten onafhankelijkheid behaalden en onmiddellijk betrokken raakten in het conflict in zuidelijk Afrika. Een sterk en eigenzinnig Kongo had een bescheiden wereldmacht kunnen worden, en het effect van het verdwijnen van Lumumba was een neokolonialistische consolidatie zonder weerga die heel wat voordelen heeft opgeleverd aan elites in Kongo-Zaire en elders. Maar was dit een uitgesproken intentie? Was er een duidelijk plan van bij de aanvang? Dat valt te betwijfelen. Wellicht groeide het besef van de geopolitieke impact van de Kongo-crisis naarmate de crisis zelf zich ontwikkelde, naar

mate er nieuwe stemmen in het debat kwamen (met name die van de USSR en de VS), maar was er bij de aanvang slechts een beperkte, lokale ambitie aanwezig in de hoofden van de opposenten van Lumumba (met name de consolidatie van de Katangese industriële belangen, de drang tot 'begeleiding' van het Kongolese staatsapparaat, of - op een menselijk vlak - de weerzin tegen het 'buitengetrapt worden' door mensen die men meende gediend te hebben).

Die nadruk op een vaststaand complot bewijst te veel eer aan de actoren, die te voorschijn komen als mensen die binnen een gestroomlijnd 'masterplan' werken. In zijn boek geeft De Witte wellicht te veel krediet aan Lumumba's ideologische standvastigheid en te weinig aan de 'intrigant' Hammarskjöld. Lumumba werd slechts postuum een groot ideoloog, maar was gedurende zijn kort politiek leven geen indrukwekkend theoreticus. Het kan ook zijn dat Hammarskjöld Lumumba echt als 'a pain in the neck' ervoer, zijn manier van handelen als zeer ondiplomatisch en radicaal aanzag, en zo echte samenwerkingproblemen tussen de Kongolese overheid en de VN waarnam. Een interpretatie van het gebeuren als (tenminste gedeeltelijk) een dag-aan-dag contingent proces vol toeval en impulsieve reacties, veeleer dan als een botsing tussen twee stevige ideologieën, ware wellicht realistischer geweest.

Zeer overtuigend is het ruimere netwerk van actoren dat De Witte in zijn studie blootlegt. Heel wat figuren passeren de revue: d'Aspremont, Eyskens, Wiginy, Van Bilsen, Bunche, Dayal, diverse ambassadeurs, het Belgische vorstenhuis, medewerkers van Mobutu... We krijgen met andere woorden een gedetailleerd overzicht van de precieze figuren en hun daden in de

Kongo-crisis. Dit is De Wittes grootste verdienste: hij schetst een normaal politiek beeld, een beeld dat gaat over harde belangen, geld, macht, geopolitieke ping-pong, ambitie, frustratie en intriges. Er is geen sprake van een 'masterplan', maar wel degelijk van een warrig netwerk van strategieën die elkaar doorkruisen, tegen spreken, versterken of opheffen. Het is met andere woorden niet zozeer een geschiedenis van sterke karakters en grote figuren, dan wel een geschiedenis van belangengroepen, wederzijdse percepties, machtsmiddelen, ambities.

De Wittes boek zet veel zaken op een rijtje. Het verdient zeker de status van standaardwerk over deze episode uit de geschiedenis. De glorieuze Belgische dekolonisatie wordt ontmaskerd als een fiasco en als een aanloop tot neokolonialisme; buitengewoon goed gelukt neokolonialisme, wanneer we er ruim dertig jaar later op terugblikken. Ook bij de rol van de VN kunnen vragen worden gesteld waarvan de pertinentie voor de huidige stand van zaken niet te ontkennen valt. De neutraliteit van de VN is bijvoorbeeld een mythe gebleken in de Kongo-crisis. De VN vertegenwoordigde een effectieve militaire en logistieke macht in de Kongo en kon dus haast automatisch onmogelijk strikt neutraal blijven. Daarbij komt nog dat de VN steeds ook iemands macht is: niet die van 'de wereld', 'de mensheid' of 'de internationale gemeenschap', maar in het geval van de Kongo-crisis, van België en de VS. Het is zeer nuttig de latere Belgische verhoudingen met de ex-kolonie opnieuw te bekijken door de bril die De Witte ons nu aanreikt. De Witte identificeert een neokoloniaal establishment. De rol van dit establishment verdient ongetwijfeld meer aandacht.

Zeker in het licht van de recente gebeurtenissen (niet enkel in Zaïre, maar ook bijvoorbeeld in Zuid-Afrika) zou een onderzoek naar de diverse strategieën van de westerse belangengroepen en het effect hiervan op allianties die worden afgesloten met lokale machthebbers (Mobutu, Tshisekedi, Kabila) zeer verhelderend kunnen zijn. De tijdsdimensie zal hierin zonder twijfel cruciaal zijn: de overgang van Koude Oorlog naar post-communisme houdt ook een verande-

ring in van het formaat van economische en politieke allianties, waarbij linkse leiders niet langer een onoverkomelijk obstakel voor economische en politieke allianties met het westen vormen. Dezelfde actoren die Mobutu in het zadel hielpen, dragen nu ongetwijfeld bij tot het succes van de 'communist' Kabila. Aan de overzijde merkt men een groter pragmatisme dat de oude demonisering van het grootkapitaal-als-imperialisme opgeeft ten voordele van een houding die de

revolutie beperkt tot een linkse ideologische hegemonisering gekoppeld aan een gecontroleerde vrije markteconomie. Dit alles is het onderzoeken waard, omdat het een grote invloed kan hebben op de wijze waarop wij van nu af aan tegen Afrika aankijken. Het is de verdienste van De Witte dat hij, naast de beschrijving van een historisch cruciale periode, ook nog aanzetten biedt voor een nieuwe en zeer belangrijke zoektocht.

Jan Blommaert